

PEDAGOGIK JARAYONNI PSIXOLOGIK TA'MINLASH

N.I.Xalilova

Renessans ta'lim universiteti

“Pedagogik ta'lim va psixologiya” kafedrası professor, psixol.f.d (DSc)

Annotatsiya. Maqolada pedagogik jarayonni psixologik ta'minlash borasidagi nazariy fikrlarning tahlili keltirilgan. Unda pedagogik jarayonni psixologik ta'minlashning asosiy mazmuni, xarakterli xususiyatlari, ko'rinishlari va bosqchilari xususidagi fikrlar keltirib o'tilgan. Shuning bilan birga ta'limiy va tarbiyaviy jarayonning asosiy omili sifatida psixologik ta'minlashning mohiyatini yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: shaxs, pedagogik jarayon, psixologik ta'minlash, psixologik muammolar, psixologik maslahat, psixologik loyihalashtirish, tahliliy, strategik.

ПСИХОЛОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ПРОЦЕССА

Н.И.Халилова

профессор кафедры “Педагогическое образование и психология”

Университета образования Ренессанса, доктор психологических наук (DSc)

Аннотация. В статье представлен анализ теоретических взглядов на психологическое обеспечение педагогического процесса. В ней приводятся мнения об основных содержании, характерных особенностях, проявлениях и этапах психологического обеспечения педагогического процесса. Вместе с тем, освещена сущность психологического обеспечения как основного фактора образовательно-воспитательного процесса.

Ключевые слова: личность, педагогический процесс, психологическое обеспечение, психологические проблемы, психологическое консультирование, психологическое проектирование, аналитический, стратегический.

PSYCHOLOGICAL SUPPORT OF THE PEDAGOGICAL PROCESS

N.I.Khalilova

Professor of the Department of “Pedagogical Education and Psychology” of the Renaissance Educational University, Doctor of Psychological Sciences (DSc)

Abstract. The article presents an analysis of theoretical views on the psychological support of the pedagogical process. It presents thoughts on the main content, characteristic features, manifestations, and stages of psychological support

for the pedagogical process. At the same time, the essence of psychological support as the main factor of the educational process is highlighted.

Keywords: personality, pedagogical process, psychological support, psychological problems, psychological counseling, psychological design, analytical, strategic.

Psixologik ta'minot, turli faoliyat turlariga xizmat ko'rsatish g'oyasi "psixotexniklar" ishiga borib taqaladi. XX asr boshlarida psixologiya fanida bilimdan psixologiya fanining psixologik muammolarini hal qilishda ham, boshqa amaliy vazifalarni hal qilishda ham foydalanish xususiyati haqidagi masala ko'tarildi [10].

Ta'lim tizimida psixologik xizmatning shakllanish tarixida psixologik ta'minotning mohiyati va mazmuni masalasi bir necha bor ko'tarilgan va muhokama qilingan. Psixologiya fanini faoliyatning aniq vazifalarini hal qilishga tatbiq etish muammosi 70-80 yillar chegarasida ayniqsa keskinlik bilan paydo bo'ldi.

Rossiyada maktabda pedagogik jarayonning psixologik ta'minotiga XX asrning 80 yillari boshlarida alohida e'tibor qaratildi. Maktabda psixologik xizmatni tashkil etish, maktabda psixolog ishining vazifalari va asosiy yo'nalishlari va shakllari, uning maqomi va tayyorgarligi, kompetensiya chegaralarini belgilash, maktab psixologining ishtiroki zarur bo'lgan pedagogik jarayonning jihatlarini aniqlash, shuningdek, tashkil etish va tajriba almashish masalalari muhokama qilindi [3]. Psixologlarning pedagoglar bilan hamkorligining eng faol shakllaridan biri sifatida psixologik-pedagogik konsilium ishi e'tirof etildi [1].

1990-yillarning boshlarida bir qator psixologlar (Ye.M.Dubovskaya, O.A.Tixomandritskaya) pedagogik faoliyatni psixologik ta'minlashni maktab psixologining umumiy vazifasi sifatida ko'rib chiqib, bunday ta'minlashning ikkita strategiyasini ajratib ko'rsatdilar: psixologik maslahat va psixologik loyihalashtirish.

Psixologik maslahat ularga allaqachon yuzaga kelgan vaziyatni tuzatish vazifalarini hal qilish sifatida qaralgan. Loyihalashtirish deganda mualliflar psixologning kelajakdagi vaziyatni bashorat qilish va unda ijtimoiy faoliyatning maqbul kechishini ta'minlaydigan psixologik sharoitlarni yaratish bo'yicha boshqa mutaxassisliklar vakillari bilan murakkab o'zaro ta'sirini tushunganlar.

Boshqacha aytganda, "agar maslahat berishda psixolog insonga u amalga oshirayotgan faoliyatning mavjud aniq sharoitlariga moslashishga yordam bersa, loyihalashda ma'lum turdagi vaziyatlarning yangi psixologik mazmunini aniqlash haqida so'z boradi" [5]. S.A.Lipatov tashkiliy rivojlanishni psixologik ta'minlash muammosini yaxlit jarayon sifatida o'rganib, u turli tashkiliy darajalarda psixologlar faoliyatini tashkil etishda tizimli yondashuvni talab qiladi deb hisoblagan: alohida shaxs, birlamchi jamoa, butun tashkilotning guruhlararo o'zaro ta'siri [7].

Umuman va pedagogik jarayonga nisbatan psixologik ta'minot mazmunini tushunishdagi ayrim tafovutlarga qaramay, xususan, amaliy psixolog faoliyatida bu yo'nalishning ahamiyati shubha tug'dirmaydi. Bizning fikrimizcha, psixolog faoliyati sohasida ta'lim eng ustuvor bo'lib, so'zning to'liq ma'nosida uning kasbiy missiyasiga mos keladi.

Psixologik ta'minotning mohiyati hozirgi vaqtda, bir qator tadqiqotchilarning fikriga ko'ra, ta'lim dasturlarini real rivojlantiruvchi ta'sirni ta'minlash nuqtai nazaridan tahlil qilishga qaratilgan [4]. Ushbu holatda pedagogik jarayon ta'lim maqsadlarida pedagogik o'zaro ta'sir tizimi sifatida qaraladi [6]. O'z navbatida, ta'limning asl ma'nosi (M.Xaydegger bo'yicha) insonning o'z qiyofasini izlashi va unga aylanishidir. Bir tomondan, bu doimiy jarayon, insonning yangi sohaga kirib borishi bo'lsa, ikkinchi tomondan, bu uning o'z qiyofasini ma'lum darajada qayd etishidir. Ko'rinib turibdiki, ta'lim faoliyati - bu turli xil faoliyat turlarini o'zlashtirish va insonning o'zini faol mavjudot sifatida anglashidir. Ta'limni bunday tushunish doirasida uning mazmuni uch jihatga ajratiladi [8]:

1) madaniy-tarixiy, bunda ta'lim tabiiy-tarixiy jarayon sifatida qaraladi, uning doirasida ko'plab avlodlar tomonidan uzoq vaqt davomida dastlabki insoniy qadriyatlar, ideallar, hayotiy maqsadlar tarbiyalanadi.

2) faoliyatli, bunda ta'lim o'qitish, ya'ni yaqin rivojlanish zonasi nuqtai nazaridan har qanday faoliyatni o'zlashtirish bo'yicha qandaydir sun'iy faoliyat sifatida qaraladi.

3) tarbiyaviy. Yaqin rivojlanish zonasini hisobga olgan holda o'qitish doirasida sub'yektning o'zini o'zi tarbiyalash, ya'ni o'z hayotiy pozitsiyasini shakllantirishning tabiiy jarayoni amalga oshiriladi. Biroq, ko'pincha o'qituvchilar maktab ta'limi jarayonida tarbiyaviy funksiyalarni amalga oshirish g'oyasini rad etib, uni maktabgacha ta'lim muassasalari va oilaning vakolatiga kiritadilar. Tarbiya alohida faoliyatdir, demak, uni ta'limdan tashqarida amalga oshirish mohiyat e'tibori bilan bema'ni mashg'ulotdir. Demak, tarbiya uchun oila ham, bog'cha ham, maktab ham birdek mas'uldir.

Shunday qilib, tarbiya va ta'lim yagona pedagogik faoliyatning turli va ayni vaqtda bir-biri bilan uzviy bog'langan tomonlarini ifodalaydi: bolani tarbiyalar ekanmiz, biz unga hamisha nimanidir o'rgatamiz, ta'lim berish bilan shug'ullanar ekanmiz, ayni vaqtda tarbiya ham beramiz.

Tarbiya asosan insonlarning shaxslararo muloqoti orqali amalga oshiriladi va shaxsning dunyoqarashi, axloqi, motivatsiyasi va xarakterini rivojlantirish maqsadini ko'zlaydi. O'qitish predmetli nazariy va amaliy faoliyatning har xil turlari orqali amalga oshirilib, pirovard natijada bolaning intellektual va aqliy rivojlanishiga yo'naltiriladi.

Ta'lim va tarbiya metodlari turlicha, chunki ta'lim bilish jarayonlari bilan, tarbiya esa his-tuyg'ular va shaxslararo munosabatlar bilan shug'ullanadi. Shunga ko'ra, ta'lim metodlari insonning predmetli olamni, moddiy madaniyatni idrok etishi va tushunishiga, tarbiya metodlari esa insonning insonni, inson axloqi va ma'naviy madaniyatni idrok etishi va tushunishiga asoslangan bo'lib, inson ongi va xulq-atvorini belgilaydi. Biroq, har ikkala holatda ham pedagogik vositalardan yetarli darajada foydalanish bolaning ontogenetik rivojlanishining psixologik qonunlari va mexanizmlariga tayanishni nazarda tutadi. Bundan tashqari, pedagogik jarayon ijtimoiy institutlarning maxsus tashkil etilgan tizimi sharoitida shaxsni shakllantirishning psixologik qonuniyatlari bilan bog'liq.

Shunday qilib, pedagogik jarayonning psixologik ta'minotini shartli ravishda ikki yo'nalishga ajratish mumkin. O'z navbatida, ta'lim jarayonini ta'minlash ta'lim

(rivojlantiruvchi) dasturlarini psixologik qo'llab-quvvatlash asosida amalga oshiriladi. Tarbiya jarayonini ta'minlash esa tarbiya strategiyalarini psixologizatsiyalash asosida amalga oshiriladi.

Hozirgi vaqtda bolalar bilan ishlashning mazmuni, shakllari va usullari xilma-xil bo'lishi uchun huquqiy shart-sharoitlar yaratilgan. Ta'limni modernizatsiyalash davridagi o'zgarishlarning asosiy tezi bolalarga individual-differensial yondashuv asosida "pedagogik jarayonni insonparvarlashtirish va samaradorligini oshirish"dir. Avvalo, o'zgartirish pedagogik jarayonni tashkil etish va ta'minlash mazmuni, shakllari o'zgaruvchanligi asosida turli tipdagi ta'lim muassasalarini: davlat va tijorat muassasalari, lisey va markazlar, progimnaziyalar va shu kabilarni tashkil etish bilan ta'minlanadi. Ta'lim muassasalari turlarining variativligi ta'lim (rivojlantiruvchi) dasturlarining variativligi bilan bevosita bog'liq.

Dastlab ta'lim dasturlarini tabaqalashtirish psixologik-pedagogik ta'sir ko'rsatishning maqsad va vazifalarini farqlashga asoslanadi. Ularning bir qismi umumiy rivojlanishga yo'naltirilgan (umumiy rivojlantiruvchi, bazis dasturlar), boshqalari esa (parsial yoki ixtisoslashtirilgan dasturlar) shaxsning u yoki bu tomonlarini rivojlantirish vazifasini qo'yadi (maxsus qobiliyatlar, bolalarning badiiy-ijodiy rivojlanishi va boshqalar).

O'z navbatida, umumrivojlantiruvchi tipdagi dasturlar ontogenetik rivojlanishning yosh bosqichlariga mos ravishda psixologik-pedagogik ta'sir ko'rsatishning tayanch yo'nalishlari va maqsadlarini o'z ichiga oladi. Umumrivojlantiruvchi dasturlarning o'ziga xosligi, ularning bir-biridan farqi rivojlanish jarayoni haqidagi dastlabki nazariy tasavvurlar bilan bog'liq.

Ixtisoslashtirilgan dasturlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, umumiy (ontogenetik) rivojlanish nazariyasidan tashqari, bolalarning predmetli (maxsus) rivojlanish xususiyatlari tushunchasini ham taqdim etish zarur, bu esa fanlar mantig'iga (tasviriy va musiqa san'ati, til tuzilmalari va fizik-matematik tuzilmalar) chuqur kirib borishni taqozo etadi [4]. U yoki bu dasturni tanlashni ta'lim muassasasi ma'muriyati va pedagogik jamoasi hal qilishi mumkin bo'lganligi sababli, tanlov mezonlari va dasturiy ta'minot texnologiyalari to'g'risida savollar tug'ilishi tabiiy. Qo'yilgan masalalar maxsus dasturlar - metodik, pedagogik, psixologik ta'minot tizimlari orqali hal qilinishi mumkin. Ular maqsadlari, vazifalari, usullari, shuningdek, ushbu faoliyatni amalga oshiruvchi mutaxassislarning pozitsiyalari bo'yicha tubdan farq qiladi.

Bundan tashqari, ta'lim dasturini tanlash muammosi bugungi kunda yetarlicha dolzarb bo'lib qolmoqda. Buning sababi shundaki, zamonaviy ijtimoiy-madaniy sharoitda bolalarning umumiy rivojlanish darajasini oshirish istagida bo'lgan otalarning talablariga javob beribgina qolmay, balki jamiyat tomonidan ishlab chiqilgan ijtimoiy buyurtmaga mos keladigan sifatli xizmatlar ko'rsatish imkoniyatiga ega bo'lgan raqobatbardosh pedagogik jamoalargina omon qolishlari mumkin.

Ijtimoiylashuv institutlari (maktabgacha ta'lim muassasalari, maktablar) tomonidan amalga oshiriladigan asosiy maqsadlardan biri shaxsning moslashuvchanlik imkoniyatlarini rivojlantirishni nazarda tutadi. Bu unga yangi, dinamik o'zgaruvchan ijtimoiy sharoitlar tizimida o'z o'rnini topishga imkon beradi.

Shu bilan birga o'zligini saqlab qoladi, o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi faollashtirish imkoniyatlarini rivojlantiradi.

Ko'rinib turibdiki, zaruriy shartlardan biri o'z maqomiga ko'ra, ushbu maqsadga yetarli darajada erishishni ta'minlashga mo'ljallangan ijtimoiy tuzilmaning o'zida moslashuvchan resurslarning mavjudligi bo'lishi mumkin. Bizningcha, ta'lim-tarbiya muassasalarining moslashuvchanligi, birinchi navbatda, pedagogik jamoaning innovatsiyalarni joriy etishga bo'lgan qobiliyati va tayyorligida namoyon bo'ladi [2].

Tizimlilik tamoyilidan (B.F.Lomov, E.G.Yudin) kelib chiqib, innovasion faoliyat yaxlit, iyerarxik jihatdan tuzilgan va dinamik tizim bo'lib, uni amalga oshirish bir-birini qonuniy ravishda almashtiradigan va qat'iy genetik ketma-ketlikda bo'lgan bir qator bosqichlardan o'tishni o'z ichiga oladi. Innovasion faoliyatga kirishni davrlashtirish quyidagicha ifodalanishi mumkin.

Quyidagilarga yo'naltirilgan taxminiy bosqich:

- pedagogik, bolalar va ota-onalar hamjamiyatining so'rovlarini aniqlash va ularning o'zaro bog'liqlik nuqtalarini topish;

- faoliyat maqsadlarini belgilash, pedagogik jamoa tomonidan ularni anglash darajasini aniqlash va o'rganish;

- jamoaning pedagogik faoliyatga, bo'sh vaqtga, shaxslararo muloqotga nisbatan qadriyatli-yo'naltirilgan birligini aniqlash;

- pedagogik jamoa faoliyatida motivatsiyani o'rganish (nima ustunlik qiladi: muvaffaqiyatga erishish motivi yoki muvaffaqiyatsizlikdan qochish?); innovasion faoliyat maqsadlariga erishishni prognozlash.

Quyidagilarni nazarda tutuvchi strategik bosqich:

- muammoni aniqlash, farazni shakllantirish (jamoada yangiliklarni joriy etish uchun yetarli asoslar bormi va aynan qanday?);

- jamoaning rivojlanish dinamikasini o'rganish mezonlarini aniqlash (pedagogik professiogrammani yaratish, yangiliklarni joriy etish jarayonida BKMlar va ularning talab darajasini aniqlash);

- bolalarning rivojlanish dinamikasini o'rganish mezonlarini aniqlash (emosional-irodaviy, kognitiv, kommunikativ va boshqalar).

Taktik bosqich, uning maqsadi:

- belgilangan rejalarni amalga oshirish;

- umumiy innovasion maqsadlarga erishish uchun birlamchi shart-sharoitlar yaratish;

- joriy etish yo'llari, shakllari, usullarini aniqlash va tanlash hamda ularni bevosita amalga oshirish.

Tahliliy bosqich, uning asosini quyidagilar tashkil etadi:

- joriy tashxisni amalga oshirish (pedagoglar va bolalar jamoasining hissiy farovonligini, oraliq bosqichlarda ishdan qoniqish darajasini o'rganish);

- bolalar hamjamiyati va pedagogik jamoaning munosabatlaridagi, qadriyatlaridagi, maqomidagi o'zgarishlarni diagnostika qilish va tahlil qilish;

- pedagogik dasturni, texnologiyani joriy etish natijadorligini baholash va tahlil qilish (yoki rejalashtirilgan va taxminiy natijalarning yo'qligi sabablarini aniqlash, ehtimol tutilgan oqibatlarni prognoz qilish).

Korreksion bosqich, uning jarayonida quyidagilar amalga oshiriladi:

- dasturni (texnologiyani) joriy etish jarayonini amalga oshirishga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi omillarni bartaraf etish va ularning innovasion faoliyatning psixologik, pedagogik va ijtimoiy jihatlariga aralashuvi oqibatlarining oldini olish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish;

- ishning keyingi yo'nalishlari va mazmunini belgilash; samarali, sifatli natijaga erishish vositalarini izlash va ularni tahliliy sinovdan o'tkazish.

Barqarorlashtiruvchi bosqich, uning asosini quyidagilar tashkil etadi:

- ijobiy tashabbuslarni mustahkamlash, yutuqlarni anglash va umumlashtirish. real yutuqlar monitoringi;

- bolalar, pedagoglar, umuman jamoaning eng yaqin rivojlanish zonasini belgilash.

Jamoa tomonidan innovatsiyani joriy etishning barcha bosqichlari bosib o'tilgan va shunga mos ravishda to'liq yashagan taqdirdagina uning yakunlanganligi va haqiqiy natijadorligi haqida gapirish mumkin. Innovasion pedagogik faoliyat jarayonida psixologik ta'minot alohida ahamiyatga ega.

Ta'lim faoliyatida innovatsiyalarni samarali amalga oshirishga imkon beradigan asosiy psixologik metodlarga, bizning fikrimizcha, quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Innovatsiyalarni joriy etish davomida qo'llaniladigan diagnostik metodlar.

2. Pedagogik jamoa diagnostikasining maqsadi har bir pedagogning imkoniyatlari, kasbiy kompetentligi va salohiyatini aniqlashdan iborat.

O'rganilishi lozim bo'lgan asosiy ko'rsatkichlar sifatida quyidagilar namoyon bo'ladi:

- pedagogning bolalarga, hamkasblariga, ota-onalariga, o'ziga bo'lgan munosabatlari tizimi;

- kasbiy-ahamiyatli ko'nikma va qobiliyatlar (psixologik-pedagogik bilimlar, o'qitish qobiliyati, o'zini o'zi o'qitish, o'zini o'zi tahlil qilish qobiliyati va boshqalar);

- bolalar rivojlanishi va o'zini o'zi rivojlantirishdagi ijobiy o'zgarishlarni aniqlash asosida baholanadigan pedagog faoliyatining natijadorligi.

Kuzatishlar, anketa so'rovlari, suhbatlar, kontent-tahlil (hujjatlar, pedagogik rejalar; bola faoliyati mahsulotlarini o'rganish), pedagoglar va bolalarni psixologik testdan o'tkazish diagnostikaning eng axborotli usullari hisoblanadi.

Quyidagilarga ko'maklashuvchi rivojlantiruvchi metodlar:

- har bir pedagogda shaxsning zarur sifat va xususiyatlarini shakllantirish;

- hamfikrlar jamoasining shakllanishiga;

- bolani va uning ijtimoiy muhitini bilishning diagnostik usullarini egallash; bolaning yetakchi faoliyatini (o'yin, o'quv va boshqa) tashkil etish texnologiyasi va metodikasini to'liq o'zlashtirish;

- bolalar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatlarning yangi - dialogik, shaxsiy-qadriyatli turini o'zlashtirish;

- o'zini o'zi anglash va o'zini o'zi rivojlantirish vositalari va usullari ko'lamini egallash.

Biz ustuvor rivojlantiruvchi metodlarga shaxslararo o'zaro ta'sirning sub'yekt-sub'yekt (dialog) turini o'zlashtirishga qaratilgan faol ijtimoiy-psixologik ta'lim metodlarini kiritamiz [9].

Empirik kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, novatsiya rejimiga kiruvchi jamoalar duch keladigan qiyinchiliklardan biri ular qo'llaydigan diagnostika va rivojlanish usullarining nomuvofiqligi, ba'zan esa hatto keskin qarama-qarshiligidir. Pedagoglar tomonidan yangi turdagi bilim va munosabatlarni maqsadli o'zlashtirishga ko'maklashuvchi diagnostik va rivojlantiruvchi metodlarning o'zaro bir-birini to'ldiruvchi sintezini ifodalovchi metodik vositalardan biri sifatida yordamchi diagnostika namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Александровская Э.М., Кокуркина Н.И., Куренкова Н.В. Психологическое сопровождение школьников. – М.: ИЦ «Академия», 2002. – 206 с
2. Белобрыкина О.А. Итоги и проблемы инновационной деятельности дошкольных образовательных учреждений /В сб.: Концепция философии образования и современная антропология: Материалы Международного семинара. Новосибирск: ГЦРО, 2001. – С. 273 – 277.
3. Бодалев В.А., Ломов Б.Ф., Матюшкин А.М. Психологическая наука – реформе школы //Вопросы психологии. – 1984, № 3. – С. 12-24.
4. Детская практическая психология /Под ред. Т.Д.Марцинковской. – М.: Гардарики, 2000. – 255 с.
5. Дубовская Е. М., Тихомандрицкая О.А. О стратегиях работы психолога в школе /Введение в практическую социальную психологию. – М.: Наука, 1994. – С. 137-146.
6. Зуева Н. Психолого-педагогическое сопровождение – модель школьной психологической службы //Народное образование. – 1999, № 9. – С. 158-161.
7. Липатов С. А. Методы социально-психологической диагностики организации /Введение в практическую социальную психологию. – М.: Наука, 1994. – С. 171-182.
8. Пахальян В.Э. Психопрофилактика в образовании //Вопросы психологии. – 2002, № 1. – С. 38-44
9. Рубцов В.В. Система психологической поддержки образования //Психологическая наука и образование. – 1999, № 2. – С. 5-32.
10. Степанова М.А. Психология в образовании: психолого-педагогическое взаимодействие //Вопросы психологии. – 2003, № 4. – С. 76-83.